

L'agricultura de la Safor en la cruïlla

Joan Noguera Tur

«La realitat de l'agricultura regional és que la majoria dels agricultors esperen vendre les seues terres si es produeix una oportunitat d'urbanització. Per tant, és molt difícil que s'active el mercat de la terra entre agricultors i per a ús agrari. Com a conseqüència, una de les principals debilitats del sector, la grandària de les explotacions, no es resoldrà i el necessari procés de concentració es retardarà. Pareix més probable que, si un agricultor no vol explotar la seua terra, la llogue o abandone temporalment mentre arriba l'oportunitat de vendre per un preu més elevat.»

(Opinió d'un dels experts entrevistats.)

Introducció

La Safor respon, des d'un punt de vista agrícola, a un territori d'agricultura intensiva de regadiu típic de les planures de la costa mediterrània. Sabem de sistemes agrícoles que s'enfronten a diversos processos de canvi i l'impacte i grau de visibilitat dels quals s'ha incrementat substancialment durant els últims anys. Els canvis afecten no solament l'extensió i localització territorial de l'activitat agrària, sinó que tenen també influència sobre la societat, l'economia i la cultura. En l'origen de bona part d'aquestes transformacions està l'atractiu

creixent que presenta el territori per a uns altres usos com l'activitat turística, els nous usos residencials, o el desenvolupament de noves infraestructures, serveis i equipaments associats a la pressió poblacional.

Indiscutible motor de creixement econòmic durant bona part del segle xx, l'agricultura intensiva de regadiu fou l'activitat que va permetre l'acumulació de capital suficient per a impulsar el procés de desenvolupament industrial i modernització social en moltes comarques, entre elles la Safor. La persistent bona conjuntura de preus en el mercat internacional i l'absència de competidors proporcionaren importants beneficis i capacitat financera a una extensa base social d'agricultors (Tomás Carpi, 1977; Piqueras, 1999; Salom i Albertos, 2001; Romero i altres, 2001).

Tot i això, des del final dels anys 80 del segle xx, han aparegut alguns problemes, mentre que uns altres anteriors s'han aguditzat, fet que ha provocat una situació en la qual la percepció de crisi és generalitzada. Els principals problemes que afronta el sistema cítricol valencià poden resumir-se en:

- ***Un minifundisme endèmic.*** La grandària mitjana de les explotacions agràries és inferior a una hectàrea. El problema augmenta a causa de l'elevada fragmentació, amb una mitjana de 4 parcel·les per explotació. La combinació d'ambdós factors provoca dificultats enormes per a la mecanització i, com a conseqüència, una forta reducció de l'eficiència en la producció i la rendibilitat de les explotacions.
- ***Una crisi de preus.*** Encara que l'estancament dels preus dels cítrics s'arrossega des de, com a mínim, fa una dècada, en l'actual conjuntura constitueix un factor de primer ordre en l'explicació de les transformacions que s'estan operant en el sector. El preu per arrova que rep l'agricultor roman pràcticament constant des de fa 30 anys, mentre que tot els costos fixos que ha d'afrontar han anat creixent d'acord amb l'evolució del cost de la mà d'obra i dels preus en els sectors associats (pesticides, adobs, millores genètiques, recol·lecció, etc.).

- ***Rigideses i elements distorsionadors en el mercat de la terra***, que impliquen grans dificultats per a racionalitzar l'estructura de la propietat i incrementar la grandària mitjana de les explotacions. Hi subjauen raons culturals com el desig dels agricultors ancians de mantenir la titularitat de la terra fins i tot més enllà de l'edat de jubilació, però no són menys importants les més recents expectatives de rendibilitat derivades de ràpids increments dels preus de la terra associats a canvis en els usos del sòl (principalment pels nous desenvolupaments residencials). El preu d'una fanecada de tarongers en plena producció se situa entre els 3.000 i 6.000 €. Aquests preus poden arribar a multiplicar-se, en molt poc de temps, fins a per 10 o 15 vegades, davant l'expectativa d'urbanització.
- ***Un dèficit hídric estructural***. La precipitació mitjana anual se situa entre 450 i 600 mm en la major part del territori. Aquests valors descendeixen al sud de les alineacions muntanyenques de la Marina en Alacant, i solament registren els valors més elevats en la conca orogràfica de la Safor-Marina Alta, en el límit entre València i Alacant. A pesar dels importants esforços de racionalització del reg portats a terme, el regadiu consumeix una gran part dels recursos hídrics.

La principal conseqüència de l'acció combinada d'aquests processos és la incipient substitució d'un sistema agrari fonamentat en un model d'agricultura familiar per un altre constituït per un menor nombre de grans explotacions professionalitzades. El fracàs, si més no parcial, del model associatiu, juntament amb el manteniment de la terra com a valor segur d'inversió dels grans capitals, i les contínues expectatives de transformació de sòl rústic en urbà són els factors que podem situar en la base d'aquesta transformació. Les seues conseqüències, algunes previsible, unes altres patents, es resumeixen en: l'abandó efectiu de la producció en moltes explotacions menudes, principalment allà on hi haja expectatives d'urbanització, una reducció significativa del nombre de titulars d'explotació, la professionalització dels assalariats agraris,

la reagrupació d'un percentatge de les terres en un nombre menor d'explotacions, algunes d'elles molt tecnificades, professionalitzades i competitives, i la difuminació de la cultura específica associada a la citricultura tradicional.

Al llarg de les pàgines següents, pretenem entrar en més detall en l'anàlisi i l'explicació d'aquests processos. Per a aconseguir-ho, utilitzem documentació existent i els resultats de 9 entrevistes en profunditat fetes amb actors clau del sector cítricol: 5 titulars d'explotació de diverses característiques, 2 representants dels principals sindicats agraris de la regió (COAG i AVA-ASAJA), un representant de la Conselleria d'Agricultura del Govern Autonòmic i un expert acadèmic universitari.

1. L'estat de la qüestió: diagnòstic del sistema cítricol; una agricultura mediterrània en crisi

1.1. Context territorial i històric

El principal tret definitori del poblament de la Comunitat Valenciana és el fort desequilibri entre un interior despoblat i un litoral superpoblat. Les planures costaneres concentren el 93% de la població en un 20% del territori, mentre que els centres urbans de l'interior troben serioses dificultats per a mantenir la població, l'espai litoral mostra evidents signes de congestió.

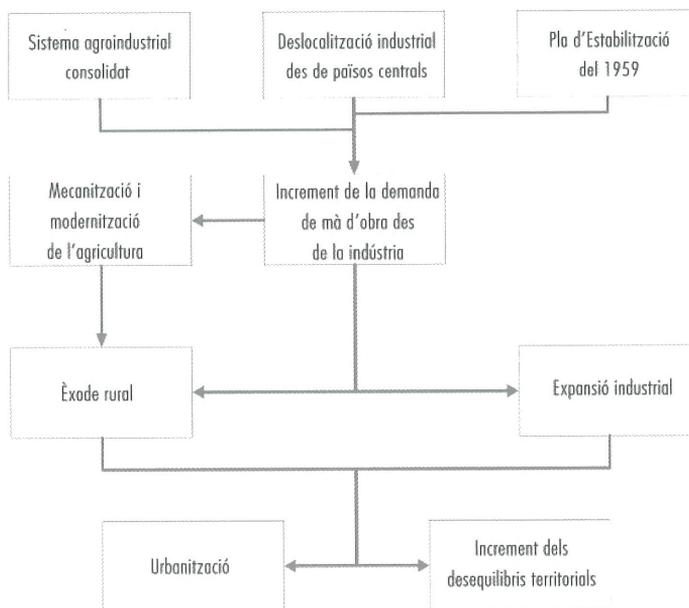
El caràcter muntanyenc de l'interior no va impedir el desenvolupament d'un sistema relativament equilibrat d'assentaments amb alguns exemples interessants d'industrialització rural difusa (tèxtil, agroindústria). L'equilibri històric es trencà, de manera estrident en alguns casos, des de la segona meitat del segle xx, en produir-se la mecanització de l'agricultura i en canviar dramàticament les pautes de localització de les activitats econòmiques. L'explosiu desenvolupament econòmic de les àrees litorals associat a la indústria i el turisme atrau importants contingents de població rural. Com a conseqüència d'aquest procés, la majoria dels pobles i ciutats de l'interior venen patint processos de despoblament que, en molts casos, arriben al 50% de la població total de la dècada de 1950 (Esparcia i Noguera, 2001).

L'agricultura reflecteix clarament aquesta dicotomia territorial. Els sistemes d'agricultura de regadiu orientada a l'exportació de les planures litorals constituïren la base sobre la qual es va formar l'acumulació de capital durant la primera meitat del segle xx, fet que va permetre el desenvolupament posterior de la indústria i els serveis (Lluch, 1976); d'altra banda, els sistemes d'agricultura extensiva en àrees de muntanya interiors han patit, durant més de 50 anys, dramàtics processos de falta de rendibilitat i abandó de terres; per últim, hi ha àrees amb sistemes agraris específics (vinya, olivera) que han superat, com a mínim parcialment, les dificultats associades a les condicions climàtiques i de sòl, i que tenen un bon nivell d'integració de la producció i de les estratègies de comercialització (García Álvarez-Coque, 2002). Tot i això, és evident que l'economia regional es recolza en l'activitat industrial i de serveis. La indústria substituï l'agricultura com a motor del creixement regional durant les dècades entre el 1950 i el 1980 (Figura 1).

Després del col·lapse econòmic de la Guerra Civil i el negre període autàrquic dels anys 40, diversos factors afavoriren un fort impuls econòmic a partir de la indústria: d'una banda, el creixement ràpid de la demanda interna; de l'altra, la consolidació d'un potent sistema agroindustrial; per últim, la deslocalització de producció industrial des de països més desenvolupats gràcies a l'existència d'avantatges comparatius per a la producció de determinats béns madurs (Fua i Zacchia, 1983; Salom i Albertos, 2001). El baix cost del sòl i de la mà d'obra, juntament amb el saber fer acumulat durant els primers impulsos industrialitzadors de finals del segle XIX foren els principals avantatges comparatius de la regió. D'altra banda, la inversió industrial multinacional fou, durant les dècades de 1970 i 1980, essencial per al desenvolupament econòmic i la modernització industrial de la regió.

No podem oblidar, en tot cas, la importància de la construcció i les activitats associades al dinamisme industrial de la regió, en relació amb el desenvolupament constant de processos d'urbanització associats al dinamisme econòmic, l'activitat turística i els processos especulatius.

Figura 1. L'arrancada industrial (1960-1975)

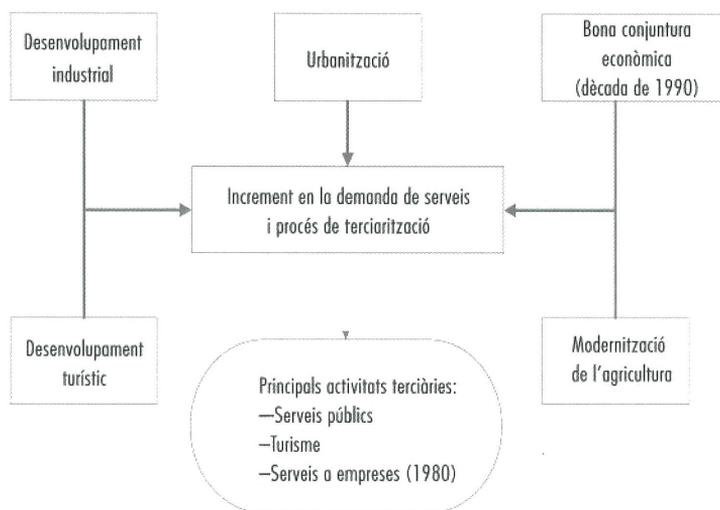

Font: Elaboració pròpia.

El 67% de la població activa treballa en el sector serveis. La “terciarització” de l’economia regional comença en la dècada del 1960, associada al desenvolupament d’activitats de consum i, posteriorment, a les conseqüències del desenvolupament de l’estat de les autonomies (Camarero, 1992; Salom i Albertos, 2001) (Figura 2). El turisme es converteix en la principal activitat econòmica, encara que es manté una base més diversificada que en altres regions turístiques mediterrànies que permeten parlar de més equilibri, però també d’un nombre més elevat d’usos del sòl en competència (Navalón García, 2001). El model tradicional de “sol i platja” comença a rebre crítiques pel baix nivell de despesa per visitant i consum elevat de recursos territorials. S’endevinen alguns desenvolupaments recents encaminats a millorar el producte turístic a través de la creació d’oferta complementària, però es mantenen elements de controvèrsia com el dèficit hídric estructural o la destrucció de paisatges.

En resum, es pot afirmar que l'evolució de l'economia durant la segona meitat del segle xx ha registrat la transició des d'una societat tradicional basada en l'activitat agrària a una societat moderna, complexa i terciaritzada, en què l'activitat turística i els processos de desenvolupament residencial i urbanístic constitueixen els vertaders motors de l'economia. Les conseqüències d'aquest canvi són tant positives com negatives: d'una banda, el progrés econòmic ha contribuït a generar prosperitat i riquesa, i a un descens significatiu de les taxes d'atur; de l'altra, el trencament de l'equilibri territorial tradicional ha produït un increment ràpid dels desequilibris territorials i dels seus problemes associats (com destaca Gómez Orea, 2002).

Figura 2. Consolidació del sector serveis

Font: Elaboració pròpia.

En aquest context, i malgrat els importants canvis descrits, l'activitat agrària continua tenint una rellevància transcendental. Aquesta importància s'ha de mesurar no solament en la seua dimensió econòmica (directament a través de l'ocupació i els rendiments de la producció agrària, i indirectament

per les implicacions d'ocupació i generació d'activitat econòmica en sectors com la producció i distribució d'insums, el transport o la transformació de la producció), sinó també en tres dimensions fonamentals més. Des del punt de vista social i cultural, la citricultura ha contribuït a formar la identitat de la societat local com a professió i com a organitzador social d'una part important dels seus habitants durant més de 150 anys. Des del punt de vista ambiental, i malgrat les repercussions negatives que té l'agricultura intensiva sobre algunes parts de l'ecosistema (nitrificació i salinització d'aqüífers), es pot afirmar que les més de 13.000 hectàrees de cítrics de la regió constitueixen una "massa boscosa" i "pulmó verd" fonamental (Piqueras, 1999).

1.2. Estat actual del sistema citrícola en la Safor

L'agricultura de la Safor forma part del sistema agrícola valencià, basat fonamentalment en el regadiu, especialment de cítrics, que ocupa quasi un 60% de la superfície regada¹ en la regió. En el cas de la Safor, aquest percentatge s'incrementa fins al 83% (Conselleria d'Agricultura, 2007). Geogràficament, es troba concentrada, en la seua major part, en les planures litorals i prelitorals i en les valls fluvials a causa de les condicions bioclimàtiques necessàries per al seu desenvolupament. La citricultura, que en cas de la regió representa el 30% (182.297 hectàrees)² de les terres conreades, assoleix el 79,6% en el cas de la comarca de la Safor. Per aquest motiu, l'anàlisi se centra en el sistema citrícola.

A pesar de la seua importància territorial, social i econòmica, el sistema citrícola afronta dificultats internes i externes que comprometen la seua viabilitat futura. Entre les dificultats internes pot destacar-se l'elevat cost de la mà d'obra, de l'aigua, dels productes químics per al tractament de malalties i dels fertilitzants; les fortes pressions sobre el sòl que n'han incrementat el valor de manera exponencial; l'increment dels requisits mediambientals; els

---

1. *Libro Blanco de la Agricultura y el Desarrollo Rural*. Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación. 2002.

2. *Llibre Dades bàsiques del sector agrari valencià*. Setembre 2007. Generalitat Valenciana.

costos fiscals; els requeriments derivats de la inclusió d'elements de traçabilitat dels productes i de la gestió de residus, etc.

Pel que fa a les dificultats externes, són cada vegada més grans les relacionades amb la competència d'altres territoris productors en el mercat internacional. En aquest sentit, és notòria la "fuga de capitals" d'empreses valencianes cap al sud d'Espanya (principalment Huelva) i el nord de l'Àfrica, on o bé els problemes d'estructures són escassos o, a més, els costos i els estàndards de protecció ambiental i de qualitat de la producció es relativitzen considerablement. Una altra de les dificultats externes més rellevants és l'escassa consideració que ha tingut, fins ara, la citricultura i, en general, el sector de les fruites i hortalisses dins del marc protector de la Política Agrària Comuna, i açò malgrat nombroses dificultats que afronta el sector i que quedaran patents, per al cas de la citricultura valenciana, en les pròximes pàgines.

La rellevància econòmica i social de la citricultura prové, com s'ha mencionat anteriorment, no només de l'explotació directa del conreu, sinó de les nombroses activitats subsidiàries que estan presents al llarg del procés productiu. En aquest sentit, es tracta d'una agricultura fortament mecanitzada, intensiva en la utilització d'insums, que demanda mà d'obra en quantitats importants principalment durant el procés de recol·lecció, orientada a l'exportació i, en conseqüència, mobilitzadora d'activitats de transport per vaixell i per carretera principalment. Tots aquests sectors "viuen", en major o menor mesura, de la citricultura, i generen ocupació i benefici econòmic, en la mesura que existeix activitat i producció citrícola.

En aquest context, mereix la pena prestar atenció al comportament de l'agricultura valenciana pel que fa a la seua aportació a la creació i el manteniment d'ocupació ja que es tracta d'un model plenament vàlid per a la Safor. La modernització de l'agricultura ha suposat, durant la segona meitat del segle xx, una constant disminució de l'ocupació en el sector agrari tant en valors absoluts com en percentatges sobre el total d'actius i ocupats. Aquesta situació encara és evident en la dècada del 1990 (Quadre 1). Tot i això, la

tendència es reverteix, con a mínim pel que fa a l'evolució absoluta, des dels inicis de la present dècada. Les xifres registrades suggereixen un impacte notable de la mà d'obra immigrada que, en un percentatge significatiu, busca eixida laboral en la citricultura. Açò explicaria, d'una banda, l'increment dels actius i ocupats en el sector agrari i, de l'altra, l'increment dels demandants d'ocupació en aquest sector. Encara no es tenen xifres suficientment recents per a valorar l'impacte de l'actual crisi econòmica en l'evolució del total d'actius agraris, però no és massa arriscat aventurar una disminució del nombre d'actius agraris pel que fa a les xifres del 2007 en l'actualitat, i una previsió d'ajustament a la baixa en els pròxims anys.

Quadre 1. Població activa agrària, ocupada i parada. Comunitat Valenciana

	Mitjana 1989/1999	2000	2001	2007
Total actius	1589,6	1749	1781,3	1950,8
Actius en el sector agrari	107,5	83,8	72,8	132,2
% sobre total actius	6,8	4,7	4,1	3,6
Total ocupats	1287,7	1546,6	1589	2.220,5
Ocupats en el sector agrari	96,8	76,3	69,2	78,2
% sobre total ocupats	7,5	4,9	4,4	3,5
Total parats	301,4	202,5	192,3	213,3
Parats en el sector agrari	10,6	6,5	3,7	9,5
% sobre total parats	3,5	3,2	1,9	4,5
Taxa d'atur	19	11,6	10,8	8,8
Taxa d'atur agrari	9,9	7,9	5,1	----

Font: *Dades bàsiques del sector agrari valencià*. Edicions del 2000, 2001, 2002, 2003, 2004 i 2005.

En milers de persones. A partir de l'any 2001 s'ha canviat la metodologia utilitzada per l'EPA.

Dades originals de l'EPA. Principals resultats.

1.2.1. Els principals problemes i reptes de futur del sistema citrícola valencià

Durant la presentació de les característiques generals del sistema citrícola han anat perfilant-se una sèrie de reptes i problemes, alguns presents des de fa bastant temps, uns altres més recents. Entre els primers, destaquen la ineficiència de les estructures agràries, el dèficit hídric estructural, algunes característiques desfavorables del perfil socioprofessional de l'empresari agrari o l'impacte de la política agrària comuna. Entre els reptes que han aparegut més recentment, destaquen la creixent competència pels usos del sòl, uns rendiments cada vegada menors o la competència d'altres àrees de producció emergents.

A continuació, es descriuen amb més detall cadascun d'aquests problemes i reptes de futur del sistema citrícola i, per tant, de la principal orientació actual de l'agricultura comarcal.

1.2.1.1. Reptes i problemes tradicionals

Estructures ineficients

La superfície mitjana de les explotacions agràries en el sector citrícola està per sota d'una hectàrea. Aquest extremat minifundisme, a causa principalment del manteniment d'una agricultura de base familiar i a factors culturals relacionats amb la manera en què la terra es transmet patrimonialment d'una generació a la següent, dificulta enormement la rendibilitat de les explotacions agràries ja que redueix les possibilitats de mecanització i evita la generació d'economies d'escala de tot tipus. En els últims anys, s'ha afegit un factor nou que contribueix a consolidar aquesta compartimentació i que fa referència als preus elevats del sòl agrari i a les expectatives de molts agricultors o de les seues famílies de beneficiar-se de processos d'urbanització sobre terreny rústic. D'altra banda, els intents d'incrementar la competitivitat del sector mitjançant les associacions de productors han tingut com a conseqüència solament resultats parcials; s'ha aconseguit actuar de manera conjunta per a la comercialització del producte en cru però, per contra, no s'ha aconseguit

actuar eficientment en les diverses etapes de la producció ni s'ha assolit capacitat negociadora front a les grans distribuïdores.

Tots aquests intents, que permetrien la superació, si més no parcial, del problema causat per la reduïda dimensió mitjana de les explotacions, no s'han consolidat. En conseqüència, perilla la viabilitat de model actual de petites explotacions familiars, acorralat per la incapacitat de les associacions de productors de desenvolupar totes les seues funcions potencials, per l'escàs relleu generacional que ja no veu solució ni tan sols en l'opció de l'agricultura a temps parcial a causa de la reducció dels beneficis, i per les expectatives generades pels processos de transformació urbanística.

Escassetesa de recursos hídrics

La Safor es troba en el centre de l'àrea de més precipitacions de la regió. Fet que implica unes aportacions pluviomètriques superiors als 700 mm anuals per terme mitjà. Tot i això, la manera en què succeeixen les precipitacions (de manera concentrada i en períodes concrets de l'any) i la insuficiència de les infraestructures d'emmagatzemament d'aigua minven la disponibilitat de recursos d'aigua. En conseqüència, l'escassa disponibilitat de recursos hídrics és un dels factors que compromet més la viabilitat de les activitats econòmiques en un territori. Com assenyalen alguns autors, «En la situació actual d'explotació, i amb la premissa bàsica de no incrementar les demandes agràries ni les urbano-turístiques, la Comunitat Valenciana acumula un dèficit d'aigua que pot oscil·lar de 400 hm³/any a 700 hm³/any». (Rico Amorós, 2000: 43).

En aquest context, l'agricultura es presenta com el gran consumidor d'aigua (al voltant del 75-80% del total). En ple debat polític i social sobre la utilització racional dels recursos hídrics, en un context de rendiments decreixents per a la citricultura, i amb unes altres activitats econòmiques (construcció, turisme, etc.) que competeixen per la utilització de l'aigua, cada vegada s'alcen més veus que qüestionen la massiva utilització de l'aigua per

una agricultura que ja no constitueix el principal motor econòmic de la regió i que està causant importants problemes ambientals com la sobreexplotació i contaminació de sòls i aqüífers. La legitimació social de l'agricultura, mai qüestionada, comença a posar-se en entredit. La funció social, d'ordenació territorial i ambiental de l'agricultura, romanen intactes. No oblidem que el cítric, com afirma Piqueras (1999), constitueix un "bosc" de 200.000 hectàrees en el lloc en què més es necessita, és a dir, envoltant les àrees de desenvolupament urbà i industrial. Perquè aquesta funció no es qüestione, l'agricultura ha d'optimitzar al màxim la utilització dels recursos hídrics. Per això és urgent avançar en la transformació dels sistemes tradicionals de reg a manta en formes més eficients com el reg per goteig, mitjançant programes de transformació que ja s'estan duent a terme i que contribuiran a reduir substancialment el consum d'aigua.

Perfil sociodemogràfic de l'empresari agrari

L'empresariat citrícola es caracteritza per la seua elevada edat mitjana (superior als 60 anys), un coneixement que prové principalment de l'experiència i molt menys de l'estudi o la formació reglada, i una tendència a mantenir la propietat de la terra fins i tot després de la seua retirada efectiva, en relació amb un agut sentit de la propietat i/o per l'absència de successors que puguin agafar les regnes de l'explotació.

La progressiva erosió del marge de beneficis que ofereix la citricultura explica que una família necessite hui fins a 5 vegades la superfície necessària fa 30 anys per a mantenir una economia familiar sanejada. L'encariment dels preus del sòl dificulta l'acumulació de la superfície necessària. Una vegada més, la funció de les associacions de productors apareix com a element essencial per a assegurar el model actual d'agricultura familiar.

El quadre i les figures que es presenten a continuació recullen un doble escenari tendencial sobre l'evolució previsible de l'ocupació agrària basada en un període de referència del 1990 al 2003. S'ha utilitzat aquest període

de referència perquè es considera que les xifres dels anys més recents estan alterades per l'impacte de la immigració i és previsible que es produïska una regulació d'aquest fenomen i un retorn cap a percentatges i ocupació agrària més acords amb el context de l'agricultura europea mediterrània (3-5%). L'estimació de la variació anual de l'ocupació que es pren com a referència per al desenvolupament de l'escenari tendencial es calcula de dues maneres diferents que donen lloc a dos escenaris. El primer escenari es basa en una variació anual de l'ocupació agrària de -1,3% que és la dada real per al període de 1990-2003. El segon escenari es basa en una variació anual de l'ocupació agrària de -3,5% anual que correspon a la variació real que es produeix en el període més recent (1997 a 2003), i que pareix que està més en consonància amb l'actual context de crisi que viu la citricultura. El tercer escenari correspon a una variació anual de l'ocupació agrària positiva, del +2%, que tracta d'incorporar el fenomen dels últims anys (2004-2008) associat a la incorporació massiva d'immigrants al sector agrari, però des d'una interpretació que es tracta d'un fenomen que se suavitzarà i estabilitzarà en els pròxims anys. D'acord amb les estimacions d'aquest segon escenari, l'ocupació agrària en la Comunitat Valenciana el 2014 ascendiria a aproximadament 190.000 persones, amb una reducció del 28,5% respecte de l'ocupació de l'any 2003. Tot i això, en funció del grau de permanència dels efectes del procés immigratori sobre l'ocupació agrària, l'evolució pròxima podria suposar un increment del 24,3% de l'ocupació en agricultura fins al 2014.

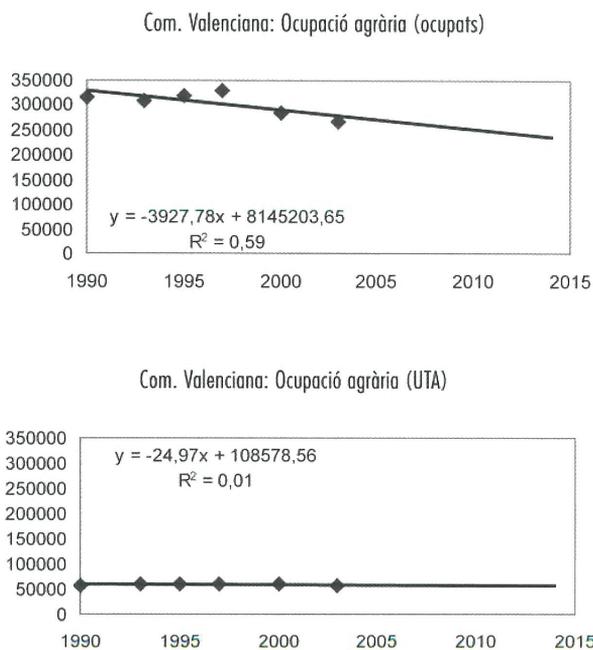
Quadre 2. Evolució de l'ocupació agrària i resultats d'un escenari lineal per a la Comunitat Valenciana

COM. VALENCIANA- OCUPACIÓ AGRÀRIA				
Any	Escenari 1		Escenari 2	Escenari 2
	Ocupats	UTA	Ocupats	Ocupats
1990	317,060	56,590	317,060	317,060
1993	310,010	60,470	310,010	310,010
1995	320,120	60,290	320,120	320,120

1997	327,650	58,670	327,650	327,650
2000	283,340	59,090	283,340	283,340
2003	266,040	57,270	266,040	266,040
Variació mitjana 990-2003 (en %)	-1.3	0.1	-3.5	-3.5
2014	234,655	58,289	190,270	330,787
Variació 2003-2014 (en %)	-12	2 ¹⁾	-28,5%	24,3%
Variació mitjana 2003-2014 (en %)	-1.1	0.2 ¹⁾	-3	2

Font: Elaboració pròpia.

Figura 3. Evolució de l'ocupació agrària i resultats d'un escenari lineal per a la Comunitat Valenciana

Nota: 1) L'escenari calculat sobre les UTA no és suficientment fiable com indica el baix valor que assolix R^2 ($R^2=0.01$).

Font: Càlculs sobre dades de l'Enquesta d'Estructures Agràries d'EUROSTAT.

El grau de compliment d'aquestes previsions sobre l'ocupació agrària dependrà, en el cas de la citricultura, de l'evolució de dos aspectes principals: d'una banda, del paper de la immigració com a força de treball agrari; de l'altra, de la mesura en què es pugui mantenir de model familiar actual mitjançant el reforç de la funció de les agrupacions de productores.

La PAC

El 1995, en finalitzar la Ronda Uruguay del GATT, es fundà l'Organització Mundial de Comerç (OMC). La OMC mitjançant les successives "Rondes" o Conferències Ministerials pretén establir un sistema de regles que permeti un marc de treball estable per al comerç mundial. Des del seu inici, els acords en agricultura afectaren la protecció en frontera, la capacitat de subvencionar l'exportació i les mesures de les ajudes internes a l'agricultura. D'aquesta manera l'autonomia de la política agrària dels governs s'ha vist minvada. En el cas de les fruites i hortalisses, es va establir un *règim de preus mínims d'entrada* similar a l'anterior a la Ronda Uruguay, una *limitació i reducció* de les subvencions a l'exportació i les ajudes internes introduïdes en la reforma del 1992 es limitaren al suport dels productes continentals (García Álvarez-Coque, 2000).

La posició de la Unió Europea en les successives reunions, preocupada per millorar l'equilibri entre la reducció del suport a les explotacions i les preocupacions "no comercials"³ ha permès introduir el concepte de multifuncionalitat, renegociar el capítol de les exportacions, introduir mesures específiques que garantisquen la seguretat dels aliments, i intentar la continuïtat de les ajudes directes de la PAC. Criteris que no són suficients per a beneficiar els productes mediterranis, especialment de les fruites i hortalisses.

En l'actualitat, les principals qüestions de la política agrària estan molt centrades en la multifuncionalitat, els conflictes comercials transatlàntics

---

3. L'agricultura ha de ser considerada una realitat social, cultural i ambiental que supera la dimensió econòmica.

o la distribució del pressupost de la PAC, deixant en un segon pla els problemes d'una agricultura mediterrània que manca d'un esquema coherent adaptat al model continental.

PAC i citricultura són dos realitats que s'han donat l'esquena durant les dues dècades que han transcorregut des de l'ingrés d'Espanya en la Unió Europea. Els nivells de rendibilitat històrics de la citricultura provocaren que quasi no es parara atenció a les debilitats (moltes d'elles ja presents llavors) del sector. Com a conseqüència, la pròpia dinàmica dels mercats ha anat llimant els marges de benefici fins a la situació actual en què continua sent una de les poques agricultures europees no subvencionades per la PAC. Tot i això, no es pot dir que la citricultura es trobe totalment al marge de la política agrària europea. Alguns dels seus programes l'afecten, principalment a través d'ajudes a les organitzacions de productores, ajudes de tipus estructural, ajudes a la mecanització en el sector, ajudes a la retirada de producte i ajudes a la indústria de la transformació.

1.2.1.2. Nous reptes i problemes

Competència pels usos del sòl: pressió urbanística, encariment dels preus de la terra i les seues conseqüències

Els processos d'expansió urbanística més propis dels espais turístics del litoral s'han anat estenent, durant els últims anys, cap a espais prelitorals en els quals es combina una menor pressió sobre els usos del sòl, més disponibilitat i preus més baixos. És en aquestes àrees principalment, i no tant ja en els espais litorals més saturats i, alhora, més protegits, on es produeixen els principals processos de competència entre l'ús agrícola i la pressió urbanitzadora. Durant els últims 30 anys, les excel·lents rendibilitats proporcionades per la citricultura han dissuadit molts titulars d'explotació de vendre les terres. Tot i això, les escasses expectatives laborals del sector agrícola i els decreixents rendiments econòmics s'han convertit, en l'actualitat, en una de les principals forces de canvi que afecten la citricultura valenciana.

L'increment de nova superfície cultivada de cítrics es produeix quasi sempre per part d'empresaris d'altres sectors amb una gran capacitat d'inversió, i en àrees allunyades de les zones de pressió urbanística. De fet, alguns dels experts entrevistats afirmen que la superfície citrícola es mantindrà, malgrat les transformacions urbanístiques, en les dimensions actuals donat que, si bé un 5% de l'actual superfície de regadius pot "sucumbir" als envits de la urbanització, es manté certa tendència a l'expansió cap a àrees d'interior i piemonts a partir de la introducció de reg localitzat.

Aquests processos comporten la professionalització del sector i una reducció de la importància del model familiar front a un increment de la superfície mitjana (afavorit per les noves explotacions). Això implicarà, igualment, una reducció del nombre d'agricultors tradicionals, la disminució de la capacitat de relleu generacional, la reducció de la mà d'obra qualificada en el sector, i l'abandonament d'una porció, si bé no majoritària, de les actuals terres conreades.

El caràcter excepcional de l'entrada d'aquests nous inversors té conseqüències directes sobre la naturalesa del funcionament del sector. La recerca de rendibilitat inversora més relacionada amb la inversió especulativa que, amb l'activitat productiva, implica un alt grau de mobilitat de capital inversor i, en conseqüència, del nivell de producció. De manera que, quan apareixen sectors més rendibles econòmicament (en aquests moments, el mercat immobiliari i de la construcció en el litoral valencià), els empresaris abandonen l'activitat després de generar alteracions en el funcionament natural del sector.

Rendiments decreixents

L'estancament dels preus dels cítrics és el resultat de diversos processos: en primer lloc, la incapacitat dels productors i de les seues associacions de penetrar més eficientment en els circuits de comercialització i venda, deixant via lliure als distribuïdors comercials per a imposar les seues condicions; en segon lloc, l'absència de suport per part de la política agrària europea que

ha exclòs el sector de l'abast de les principals mesures de protecció; en tercer lloc, l'aparició i consolidació de competidors externs, principalment en el nord d'Àfrica, on les condicions de producció són menys oneroses i on s'han produït importants inversions dels propis empresaris de la regió.

Per a fer front a la crisi del sector, el govern valencià ha posat en marxa el Pla Estratègic Citrícola Valencià a fi d'adaptar el sector als «nous reptes» que suposa la liberalització del mercat i les dificultats estructurals del conreu en la regió. El pla suposa un inventari de mesures de tot tipus adreçades a millorar la competitivitat, millorar l'agrupació de l'oferta i la qualitat de la producció. És un pla que no entra en conflicte amb la política agrària i ambiental de la UE, donat que la majoria de les mesures que es proposen són de «caixa verda». Moltes de les mesures proposades en el pla ja estan, de fet, pressupostades i en marxa. El valor afegit del pla és l'harmonització i integració de totes aquestes mesures entre elles i amb altres mesures noves.

La forma de pagament de les ajudes, i el sistema administratiu previst per a la tramitació afecta de manera negativa l'ocupació. Si tenim en compte la crisi que passa la citricultura per la baixa rendibilitat de les explotacions, el cost personal que suposa als agricultors dur a terme la sol·licitud d'ajudes, el desembossament econòmic previ a la recepció d'aquestes, la necessitat de justificar mitjançant préstec bancari la sol·licitud, la velocitat de canvi del sector, etc., constitueixen barreres d'entrada del relleu generacional i són facilitats per a l'abandó. Un exemple en són les ajudes a la transformació, pel seu elevat cost, les dificultats burocràtiques que implica, el relativament escàs percentatge que suposa l'ajuda i la necessitat de canvis continus en les explotacions que impedeix que l'espera del pagament de les ajudes siga rendible; en conseqüència, moltes de les transformacions s'escometen de manera privada, sense comptar amb la subvenció.

Quadre 3. Resum del Pla estratègic cítricola valencià

PROBLEMES	OBJECTIUS	SOLUCIONS
Elevats costos de conreu com a conseqüència del minifundi i de l'alta ocupació de mà d'obra.	Reducció d'un 30% dels costos de conreu.	Reducció de costos de conreu mitjançant l'explotació o el conreu en comú.
Excés de producció d'algunes varietats –clementinització– amb baixos preus en el camp.	Introducció de 30 noves varietats en el mercat per a cobrir 9 mesos de comercialització. Destinar fins al 20% de la producció cítricola valenciana a transformació en suc d'alta qualitat. Millorar les condicions de la OCM. Aplicar el contracte de compravenda.	Reconversió varietal. Mesures de mercat.
Dispersió de l'oferta davant una demanda cada vegada més concentrada.	Concentrar l'oferta productiva.	Fusió i integració de cooperatives i OP.
Estabilització del consum.	Estabilitzar el consum.	Publicitat i promoció. Obertura de nous mercats.
Baixa taxa de transformació.	Increment de la taxa de transformació.	Creació, ampliació o modernització de les indústries de transformació de cítrics.
Envelliment dels cítricultors.	Ajudes de fins al 80% de la inversió per a joves que s'instal·len en una explotació o conreu en comú.	Foment de la incorporació dels joves a la cítricultura.

<p>Insuficient cobertura de les assegurances.</p>	<p>Ampliació de l'assegurança:</p> <p>Per adversitats climàtiques, a la renda, preus o despeses de conreu.</p>	<p>Establiment d'una assegurança integral.</p>
<p>Sostenibilitat de la citricultura.</p>	<p>Impulsar la citricultura biològica.</p> <p>Millorar la citricultura integrada.</p> <p>Aportació d'aigua d'altres conques, estalvi dels recursos hídrics actuals i reutilització.</p> <p>Unificar les actuacions de les conselleries d'agricultura i sanitat en matèria de seguretat alimentària.</p> <p>Disminuir en un 25% la contaminació per nitrats d'aqüífers.</p>	<p>Mesures de protecció del medi ambient i conservació dels recursos.</p>
<p>Manteniment de la competitivitat.</p>	<p>Nou pla de prevenció fitosanitària en cítrics.</p> <p>Reforçar el pla valencià contra la mosca de les fruites:</p> <p>Posada en marxa de la biofàbrica d'insectes estèrils.</p> <p>Ampliació de zones de trampeig.</p> <p>50 nous projectes d'investigació citrícola.</p> <p>Aplicació del SIG citrícola.</p>	<p>Qualitat, traçabilitat i seguretat alimentària.</p> <p>Sanitat vegetal.</p> <p>Investigació.</p> <p>Transferència de tecnologia.</p>

Font: Generalitat Valenciana. Conselleria d'Agricultura Pesca i Alimentació. Elaboració pròpia.

2. PERSPECTIVES: LA TRANSICIÓ DES D'UN MODEL D'AGRICULTURA FAMILIAR A UN MODEL D'AGRICULTURA PROFESSIONAL

Es presenten, a mode de resum i conclusions de les reflexions prèvies, algunes consideracions sobre la funció de la citricultura en la configuració econòmica, social i territorial de la Safor.

La funció de l'agricultura

Els sistemes d'agricultura intensiva i de regadiu litorals i prelitorals constituïren la base del procés d'acumulació de capital en la regió durant les dècades finals del segle XIX i la primera meitat del segle XX, i permeteren el posterior desenvolupament del sector industrial i de serveis. Durant la segona meitat del segle XX s'ha produït la transició des d'una societat agrària a una societat moderna, complexa i econòmicament basada en el sector terciari, en què l'activitat turística i els fenòmens urbanitzadors associats són els vertaders motors. Conseqüentment, l'ocupació agrària (de la qual la citricultura suposa el percentatge més gran), es redueix al 3,5% del total l'any 2007, encara que cal tenir en compte que aquest percentatge s'incrementa significativament si considerem, d'una banda, l'agricultura a temps parcial i, de l'altra, els sectors auxiliars (maquinària agrícola, indústria química, assegurances agràries, logística i distribució, etc.). En tot cas, es pot considerar la citricultura una activitat fonamental des del punt de vista econòmic, però més si és possible com a reflex d'una organització social tradicional, una cultura i un mode de vida arrelats al territori, i un pulmó verd bàsic per a frenar la tendència a la desertització que afecta bona part de la regió.

Professionalització i conseqüències sobre l'ocupació

La progressiva implantació d'un model d'explotació citrícola professionalitzat produirà, durant els 15-20 anys pròxims, una important reducció del nombre total d'explotacions agràries i de titulars d'explotació. Aquesta reducció es

veurà compensada per un increment del nombre de treballadors assalariats en tasques agràries.

És previsible un increment de l'agricultura a temps parcial en un nombre important d'explotacions familiars a causa de la menor rendibilitat, de la falta de reemplaçament generacional i, en bona mesura, de les expectatives de rendibilitat econòmica per la venda de terres davant dels múltiples projectes d'urbanització. Aquest procés portarà a una exacerbació de l'actual crisi del model citrícola familiar i a la seua substitució, si més no parcial, per un model més professionalitzat, caracteritzat per un nombre menor d'explotacions, més modernes i tecnificades, de més superfície i amb més trets de competitivitat.

El nombre d'ocupats en sectors auxiliars romandrà estable o s'incrementarà lleugerament. La professionalització del sector citrícola tindrà també impacte sobre aquests sectors mitjançant l'establiment de nous i més potents circuits d'abastiment de béns i serveis.

Les principals forces de canvi en l'ocupació agrària seran les següents: en primer lloc, l'escàs atractiu del treball en l'agricultura per a les generacions joves a causa de la naturalesa de l'ocupació (que es percep com a dura i ingrata), els marges decreixents de benefici durant els últims 10-15 anys, certa pèrdua de legitimitat social en relació amb la percepció dels danys ambientals que provoca l'agricultura (contaminació de sòls i aqüífers, utilització excessiva de recursos hídrics) i, en el cas de nous agricultors, la forta i arriscada inversió inicial necessària; en segon lloc, la disponibilitat d'oportunitats d'ocupació en altres sectors que ofereixen salaris, assegurances, horaris fixos i vacances pagades en la majoria dels casos; en tercer lloc, cert transvasament d'agricultors a temps complet cap a formes d'agricultura a temps parcial en relació amb l'esmentada erosió de la rendibilitat de la producció i per la major disponibilitat d'ocupacions complementàries (ocasionals, estacionals o a temps parcial) en altres sectors d'activitat; per últim, en moltes famílies, la possessió de terres agràries citrícoles, unida a l'escàs interès per l'activitat agrària dels hereus, generalitzarà processos d'abandó de la producció a mesura que els agricultors es jubilen o desapareixen.

Ineficiències estructurals

Es tracta probablement del principal coll de botella de la citricultura, i també un dels de més difícil solució. El sistema legal de transmissió patrimonial ha afavorit una progressiva atomització i compartimentació de la propietat agrària. Per aquest motiu, ens trobem davant d'unes estructures irracionals de la propietat, amb superfícies mitjanes inferiors a una hectàrea, compartimentades en una mitjana de quatre parcel·les. Aquesta configuració redueix notablement la viabilitat i rendibilitat del sistema a mitjà i llarg termini.

El problema del microfundisme s'ha anat arrossegant durant dècades gràcies a la bona conjuntura i als elevats marges de beneficis. Els anys 60 i 70, una família podia viure folgadoament amb 4 fanecades de cítric en producció. Tot i això, durant els últims 10-15 anys s'han consolidat una sèrie de processos que es tradueixen en una important reducció dels rendiments de la producció i, en conseqüència, en un increment de la grandària mitjana necessària perquè una explotació agrària siga rendible (al voltant de 20-30 fanecades en l'actualitat). Alguns d'aquests processos ja s'han descrit anteriorment, però es resumeixen en: (I) una pèrdua progressiva de legitimitat social de l'agricultura en relació amb un model de producció contaminant i intensiu en el consum de recursos; (II) la falta de reemplaçament generacional; (III) l'increment de la competència per l'ús del sòl amb altres activitats (principalment les de tipus residencial, però també les associades a les infraestructures, els equipaments i els serveis associats a aquestes); (IV) el dèficit estructural de recursos hídrics; (v) l'escàs impacte de la política agrària europea en les fruites i hortalisses. Aquesta acumulació de factors i processos tindran una influència determinant en les característiques, l'orientació i la grandària del sector cítricol en el futur. El sistema cítricol pareix que es troba en un procés de transició des d'un model d'agricultura familiar a un de més professionalitzat, competitiu i amb menys agricultors.

A mode de conclusió, s'apunten algunes de les principals idees i demandes dels agricultors i experts entrevistats en relació amb la direcció que hauria de

prendre la política europea: en primer lloc, la signatura d'acords preferencials amb països tercers (principalment els de la Mediterrània) ha de contemplar la inclusió dels mateixos controls de qualitat ambiental i del producte que els imposats als països membres a fi d'evitar l'extensió de plagues i la baixa qualitat; en segon lloc, s'ha de recolzar decididament el model d'organitzacions de productors a fi de mantenir el model d'agricultura familiar tant per la generació d'ocupació com per les implicacions culturals i d'organització territorial que implica. Aquest suport s'hauria de traduir en més capacitat de negociació amb l'oligarquia de la distribució; alhora, suposaria importants avantatges i economies en l'ús compartit de maquinària, el preu dels insums (economies d'escala), i la qualitat final del producte mitjançant l'establiment de sistemes de qualitat.

Bibliografia

- ALONSO, J. R. i MÉNDEZ, R. (coord.) (2000): *Innovación, Pequeña Empresa y Desarrollo Local en España*. Madrid, Civitas.
- BERICAT, E. i M. CAMARERO, L. (1994): *Trabajadoras y trabajos en la Andalucía rural: Situación sociolaboral de la mujer rural en Andalucía*. Instituto Andaluz de la Mujer, Junta de Andalucía. 442 pp.
- BENKO, G. i LIPIETZ, E. (eds.) (1994): *Las regiones que ganan. Distritos y redes. Los nuevos paradigmas de la geografía económica*. València, Institució Alfons el Magnànim.
- CALVO GARCÍA-TORNEL, F.; LÓPEZ RUIZ, J. M. G. (1998): «El Arco Mediterráneo como espacio de futuro». València, *Revista Valenciana d'Estudis Autònoms*.
- CAMARERO, M. A. i TAMARIT, C. R. (1992): «El sector terciario», en J. A. MARTÍNEZ, A. PEDREÑO i E. REIG (dir.), *Estructura económica de la Comunidad Valenciana*. Espasa Calpe, Madrid, p. 191-210.

- CONSELLERIA D'AGRICULTURA, PESCA I ALIMENTACIÓ DE LA GENERALITAT VALENCIANA (2007): *Informe del Sector Agrario Valenciano (diversos anys)*. <http://www.capa.gva.es>
- DELGADO SERRANO, M. (2004): *La política rural europea en la encrucijada*. Madrid, Ministeri d'Agricultura, Pesca i Alimentació. 351 pp.
- EUROPEAN COMMISSION (1999): *European Spatial Development Perspective*.
- FUA, G. i ZACCHIA, C. (1983): *Industrializzazione senza fratture*. Bolonia, Il Mulino.
- GARCÍA ÁLVAREZ-COQUE, J. M. (coord.) (2002): *La agricultura mediterránea en el s. XXI*. Almería, Instituto Cajamar.
- GARCÍA BARTOLOMÉ, J. M. (1999): «Mujeres y explotación agraria familiar: entre la resistencia y la adaptación», *Informe Socioeconómico de la Agricultura Española. Agricultura Familiar en España, 1999*. Madrid, UPA, Fundación de Estudios Rurales, pp. 49-53.
- GARCÍA BARTOLOMÉ, J. M. i altres (2002): *Mujeres rurales en España. Análisis crítico de la producción documental*. Madrid: Ministeri d'Agricultura, Pesca i Alimentació. 65 pp.
- GIL OLCINA, A. i GÓMEZ MENDOZA, J. (coord.) (2001): *Geografía de España*. Barcelona. Ed. Ariel Geografía.
- GÓMEZ OREA, D. (2002): *Ordenación Territorial*. Madrid: Ediciones Mundi-Prensa i Editorial Agrícola Española.
- HONRUBIA, J. i SOLER, V. (1996): «Modelos de crecimiento y política industrial: el IMPIVA y la modernización de la PYME valenciana». *Economía Industrial*, 312, pp. 197-208.
- INE (2002): *Encuesta de estructura salarial. Año 2002*. <http://www.ine.es>
- INE (2004): *Censo Agrario de 1999*. <http://www.ine.es>
- INE (2005): *Anuario Estadístico de España 2005*. <http://www.ine.es>
- INE (2005): Encuesta de Población activa. Principales resultados (www.ine.es)
- LLORENS SERRA, M. i altres (1990): *Gran Enciclopedia Valenciana*. València. Ed. Difusora de Cultura Valenciana.

- LLUCH, E. (1976): *La vía valenciana*. València: Tres i Quatre
- NAVALÓN GARCÍA, R. (2001): *Agricultura y Turismo en el litoral de la Comunidad Valenciana*. Castelló: Ed. CES, Comité Económico y Social de la Comunidad Valenciana.
- NOGUERA J. (2005): Cartografía, in IVE (2005) *Panorama Demográfico de la Comunidad Valenciana* (en prensa).
- PIQUERAS, J. (1999): *Espacio valenciano. Una síntesis geográfica*. València: Ed. Gules.
- PIQUERAS, J. i altres (1993-1999): *Geografía de les Comarques Valencianes*. València: Foro.
- PRADOS VELASCO, M.ª J. (2000): *Situación socioeconómica de las mujeres rurales en España*. Sevilla: Consejería de agricultura y Pesca, 182 pp.
- RICO AMORÓS, A. (2000): «Agua y desarrollo en la Comunidad Valenciana». Universidad de Alicante.
- ROMERO, J.; MORALES, A.; SALOM, J. i VERA, F. (coords.) (2001): *La Periferia Emergente. La Comunidad Valenciana en la Europa de las regiones*. Barcelona. Ariel Geografía.
- ROSSELLÓ, V. M. i BOIRA, J. V. (1995): *Geografía del País Valencià*. València: Institució Alfons el Magnànim.
- SALOM, J. I ALBERTOS, J. M. (2001): «El modelo de desarrollo de la Comunidad Valenciana», en J. ROMERO, A. MORALES, J. SALOM, i F. VERA (coords.) (2001): *La Periferia Emergente. La Comunidad Valenciana en la Europa de las regiones*. Barcelona. Ariel Geografía.
- SUMPSI VIÑAS, J. M. (2000): «Un nuevo enfoque empresarial para una nueva agricultura», en *Visión del futuro de la agricultura europea*. Madrid: Ministeri d'Agricultura, Pesca i Alimentació.
- TOMÁS CARPI, J. A. (1977): *La economía valenciana: modelos de interpretación*. València. Ed. Fernando Torres.
- VERA, A. i RIVERA, J. (1999): *Contribución invisible de las mujeres a la economía: el caso específico del mundo rural*. Madrid, Instituto de la mujer, 222 pp.

VICENTE-MAZARIEGOS J. I., PORTO, F., CAMARERO, L. i SANPEDRO, R.
(1993): «Análisis sociológico de las mujeres en la agricultura», *Volu-
men V de Situación socio profesional de la mujer en la agricultur*. Madrid,
Ministeri d'Agricultura, Pesca i Alimentació.